

Explaining "Sex/ Gender" Duality in the System of Practical Wisdom

Hadi Mousavi (Corresponding author, Assistant Professor, Philosophy of Humanities, Research Institute and University, Qom, Iran, hmousavi@rihu.ac.ir)

Seyyed Hamid Reza Hasani (Associate Professor, Philosophy of Humanities, Research Institute and University, Qom, Iran, hrhasani@rihu.ac.ir)

ARTICLE INFO

Article History

Received: 2023/07/31

Accepted: 2023/11/30

Key Words:

strategy,
sex and gender,
sexual base and gender structure,
credit theory,
feminism

Extended Abstract

Introduction and Objectives:

The separation of sex/gender and then not supervening gender over sex, which has been proposed in social sciences, is one of the most important social issues of scientific approaches due to the legal and cultural requirements and of course the science. To identify the way to enter the debate and judge such a duality, the first question is how to attain the methodological literature of this debate and identify this type of debate and, based on that, draw the discourse of this debate so that instead of confronting the approaches, it is possible to discuss approaches. In this way, it is possible to identify the concerns and methodological arguments of the proponents of this separation and provide a common literature to advance the discussion. Then, in another stage, it is possible to judge about this separation and then its claim that gender is not based on sex through an authentic method.

Method:

The method of this article to achieve such goals is a combination of a special kind of historical study combined with common sense reasoning.

Access to measurement and comparison between scientific approaches and paradigms requires a type of scientific and intellectual studies that is a combination of a special type of historical studies along with access to public arguments; Arguments that the human mind dictates regardless of paradigms and intellectual approaches. In this article, we identified the historical and intellectual roots of the separation of the two concepts of sex and gender in the history of the formation of sociological knowledge and its concepts in the works of Emile Durkheim. In the history of classical sociology, Durkheim used the conceptual distinction of individual and social conscience throughout his works. Based on this distinction, he was able to explain the social realities, the changeable identity of social reality, and laws as the norms that protect the society, and in this way, he established the theory of mechanic and organic solidarity in the description of traditional and modern societies. Durkheim did this through the concepts of similarity differentiation and division of labor. The division of labor leads to the formation of a special type of solidarity between people, while solidarity is based on the distinction in the social consciences of people. This type of division of labor and as a result this type of solidarity leads to the formation of a new social reality along with its special rights. This historical study shows us what intellectual foundations needed for this separation were how the intellectual space was ready for the birth of this conceptualization in the 70s and what conditions caused the emergence of this conceptual separation; A situation that may not be directly described in the current literature on gender issues and feminist studies. Much earlier, the conceptual and intellectual process to explain the transformation of the social rights of feminist movements for the realization of women's rights in Western society had begun, but it had not yet found the scientific and conceptual basis to penetrate the stream of

social science until 1972 by Oakley. The distinction between sex and gender based on the fact that gender is something that is determined by society rather than having a natural basis was explicitly established in sociology, and the way of legal struggles in an official and scientific form was provided for feminist movements and found its proper conceptual and scientific basis.

But is this primary sociological background in distinguishing individual and social conscience and this determined form in distinguishing sex from gender a correct conceptual distinction?

The answer to this question requires a scientific and universal tool for judging and measuring conceptualizations in social science. This tool is nothing but knowledge that is not dependent on any specific scientific theory and viewpoint, and every human being can provide an answer to it. This tool is a general argument that precedes any theory and Allameh Tabatabai stated it before presenting the theory of *Etebariat*.

An anthropological argument as the basis of social sciences, which is taken from Allameh Tabatabai's meta-theory of *Etebariat*, makes it possible to make an intellectual comparison between the concepts of the common intellectual stream of social sciences with the practical wisdom of the Islamic era, and secondly, the above conceptual separation can be judged.

According to this argument, two levels of human life are depicted, one is the natural physical part and the other is the mental, active, and social part. To show which of these two levels is the main level and the other is considered its subsidiary, Allameh Tabatabai raises a question when death occurs which one of these two parts is lost? Is the death due to the closure of the first part or due to the closure of the second part? The answer is clear. As a result, the main part will be the first part that makes human life possible and the second part will supervene on the first part. We called the first part Sex base and the second part Gender structure.

In other words, we showed that human and social realities are supervised by the main part and the "base" in humans and proportion to it, in such a way that the gender structure cannot be considered independent of the sex base and in some way separate sex and gender. The structure of people's gender, which is made by society, is not only built based on society but this social structure is based on something called the basis of sex, which is his physical and physical nature. Therefore, the separation of the two concepts of sex and gender, which implies the idea that gender is created independently of sex and is simply created by society, cannot be correct and therefore a correct conceptualization; Because the concepts and separation between them involve contents that automatically impose themselves on human thought and society.

Therefore, the use of this conceptual separation introduces contents into the intellectual and cultural literature of the society that is not compatible with common sense. Therefore, to transfer this knowledge

obtained from universal reasoning, in addition to the absence of conceptual differences, this fact must also be applied in the words referring to it. Therefore, two words "sex base" and "gender structure" which express the existential relationship between the structure and the base, and the non-separation of the base from the structure were proposed for the linguistic level of this knowledge. With this definition, gender cannot be considered as something constructed by society, although in the order of survival and reproduction, it is the society that decides whether to preserve or reproduce the female or male structures or to preserve the society and the lives of the members of the society. To change this principle can also be explained by Allameh Tabatabai's *Etebariat* theory under "change *Etebariat*".

تبیین بنیان دوگانه «جنس/جنسیت» در سامانه حکمت عملی

هادی موسوی (استادیار، فلسفه علوم انسانی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران (نویسنده مسئول)، hmousavi@rihu.ac.ir)

سیدحمیدرضا حسینی (دانشیار، فلسفه علوم انسانی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران، hrhasani@rihu.ac.ir)

اطلاعات مقاله

چکیده تفصیلی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۰۹

واژگان کلیدی:

حکمت عملی،

جنس و جنسیت،

پایه جنسی و سازه جنسیتی،

نظریه اعتباریات،

فمینیسم

تفکیک جنس از جنسیت و سپس عدم ابتناء جنسیت بر جنس که در علوم اجتماعی مطرح شده است به جهت اقتضائات حقوقی و فرهنگی و البته علمی که دارد از جمله مهمترین مباحث اجتماعی رویکردهای علمی است. برای شناسایی نحوه ورود به بحث و قضاوت در مورد چنین دوگانه‌ای اولین سؤال اینست که چگونه میتوان وارد ادبیات روش‌شناختی این بحث شد و این سنخ از بحث را شناسایی کرد و بر آن اساس، فضای گفتگوی علمی این بحث را ترسیم کرد تا به جای تقابل رویکردها، امکان گفتگوی رویکردها رخ دهد. از این طریق هم میتوان دغدغه‌ها و هم استدلال‌های روش‌شناختی طرفداران این تفکیک را شناسایی کرد و ادبیات مشترکی را برای پیشبرد بحث فراهم ساخت. سپس در مرحله‌ای دیگر میتوان در خصوص این تفکیک و سپس ادعای آن مبنی بر عدم ابتناء جنسیت بر جنس به‌وسیله روشی معتبر داوری کرد. روش این مقاله برای رسیدن به چنین اهدافی ترکیبی از یک نوع ویژه از مطالعه تاریخی ترکیب شده با استدلال عقل همگانی است.

را در ادبیات کنونی مباحث جنسیت و مطالعات فمینیستی به دست آورد. خیلی پیشتر از این، روند مفهومی و فکری برای تبیین دگرگونی حقوق اجتماعی جنبش‌های فمینیستی برای احقاق حقوق زنان در جامعه غربی آغاز شده بود، اما هنوز پایه علمی و مفهومی برای نفوذ به جریان علم اجتماعی را پیدا نکرده بود تا اینکه در سال ۱۹۷۲ توسط اوکلی و به شکلی صریح تمایز جنس و جنسیت مبتنی بر اینکه جنسیت امری است که از سوی جامعه تعیین می‌شود نه اینکه پایه‌ای طبیعی داشته باشد، در جامعه‌شناسی تثبیت شد و راه مبارزات حقوقی به شکل رسمی و علمی برای جنبش‌های فمینیستی فراهم شد و پایه مفهومی و علمی مناسب خود را پیدا کرد.

اما آیا این زمینه جامعه‌شناختی اولیه در تمایز وجدان فردی و جمعی و این شکل تعیین‌یافته آن در تمایز جنس از جنسیت تمایز مفهومی درستی است؟

پاسخ به این پرسش مستلزم در دست داشتن ابزاری علمی و همگانی برای این دآوری و سنجش مفهوم‌سازی‌ها در علم اجتماعی است. این ابزار چیزی نیست جز معرفتی که وابسته به هیچ نظریه و دیدگاه خاص علمی نباشد و هر انسانی به صورت همگانی امکان ارائه پاسخ به آن را داشته باشد. این ابزار در واقع استدلالی است همگانی که مقدم بر هر نظریه‌ای قرار دارد و علامه طباطبایی آن را پیش از تقریر نظریه اعتباریات بیان کرده است.

یک استدلال انسان‌شناختی به‌عنوان پایه علوم اجتماعی که از فرانظریه اعتباریات علامه طباطبایی گرفته شده است این امکان را فراهم می‌سازد تا بر اساس آن بتوان اولاً میان

دسترسی به سنجش و مقایسه میان رویکردها و پارادایم‌های فکری نیازمند نوعی از مطالعات علمی و فکری است که تلفیقی از نوع ویژه‌ای مطالعات تاریخی به همراه دسترسی به استدلال‌های همگانی است؛ استدلال‌هایی که عقل بشر فارغ از پارادایم‌ها و رویکردهای فکری بدان‌ها حکم می‌کند. در این مقاله به شناسایی ریشه‌های تاریخی و فکری تفکیک دو مفهوم جنس و جنسیت در تاریخ شکل‌گیری دانش جامعه‌شناسی و مفاهیم آن در آثار امیل دورکیم پرداختیم. در تاریخ جامعه‌شناسی کلاسیک، دورکیم در سراسر آثار خود از تمایز مفهومی وجدان فردی و جمعی استفاده کرد.

او براساس این تمایز توانست واقعیت‌های اجتماعی، هویت تغییرپذیر واقعیت اجتماعی و حقوق به‌منزله هنجارهای حافظ اجتماع را به خوبی توضیح دهد و از این طریق، نظریه همبستگی مکانیکی و ارگانیکی را در توصیف جوامع سنتی و مدرن بنیان نهاد. دورکیم این کار را از طریق مفاهیم تشابه و تمایز و تقسیم کار صورت داد. درواقع، تقسیم کار موجب شکل‌گیری نوع خاصی از همبستگی میان انسان‌ها می‌شود، در حالیکه همبستگی براساس تمایز در وجدان‌های جمعی انسان‌هاست. این نوع از تقسیم کار و در نتیجه این نوع از همبستگی موجب شکل‌گیری واقعیت اجتماعی جدید به همراه حقوق ویژه خود می‌شود. این مطالعه تاریخی به ما نشان می‌دهد که پایه‌های فکری مورد نیاز این تفکیک چه بوده و چگونه فضای فکری برای تولد این مفهوم‌سازی در دهه ۷۰ میلادی آماده بوده و چه شرایطی موجب ظهور این تفکیک مفهومی شده است؛ شرایطی که شاید نتوان تقریر سراسر آن

مفاهیم جریان رایج فکری علوم اجتماعی با حکمت عملی دوره اسلامی مقایسه‌ای فکری انجام داد و ثانیاً تفکیک مفهومی فوق را به داوری نشست.

بر طبق این استدلال دو سطح از زندگی انسان تصویر می‌شود که یکی بخش طبیعی بدنی و دیگری بخش ذهنی و کنشی و اجتماعی اوست. برای نشان دادن اینکه کدام یک از این دو سطح اصل و دیگری فرع آن محسوب می‌شود علامه طباطبایی پرسشی مطرح می‌کند که با از بین رفتن کدام یک از این دو بخش است که مرگ اتفاق می‌افتد. آیا مرگ بواسطه تعطیل شدن بخش اول است یا بواسطه تعطیلی بخش دوم. جواب روشن است. در نتیجه بخش اصلی، بخش اول خواهد بود که زندگی انسان بواسطه آن ممکن می‌شود و بخش دوم بر پایه بخش اول بنا خواهد شد. نام بخش اول را پایه جنسی و بخش دوم را سازه جنسیتی نامیدیم.

به بیان دیگر نشان دادیم واقعیت‌های انسانی و اجتماعی با عنوان «سازه» مبتنی بر بخش اصلی و «پایه» در انسان و متناسب با آن شکل می‌گیرند، به نحوی که سازه جنسیتی را نمی‌توان فارغ از پایه جنسی دانست و به نوعی قائل به تفکیک جنس از جنسیت شد. سازه جنسیت افراد که ساخته اجتماع است، تنها بر اساس اجتماع ساخته نشده است، بلکه این سازه اجتماعی بر امری با عنوان پایه جنسی که طبیعت بدنی و

فیزیکی او باشد نهاده شده است. از این رو تفکیک دو مفهوم جنس و جنسیت که متضمن این ایده است که جنسیت فارغ از جنس ساخته می‌شود و صرفاً ساخته اجتماع است نمی‌تواند تفکیکی درست و بنابراین مفهوم‌سازی درستی باشد؛ زیرا مفاهیم و تفکیک میان آنها متضمن محتواهایی هستند که به صورت خودکار خود را بر اندیشه انسان و جامعه بار می‌کنند. از این رو استفاده از این تفکیک مفهومی محتواهایی را وارد ادبیات فکری و فرهنگی جامعه می‌کند که با داده‌های عقل همگانی سازگار نیستند. بنابراین لازم است برای انتقال این معرفت بدست آمده از استدلال همگانی، افزون بر عدم انفکاک مفهومی، در واژگان اشاره‌کننده به آن نیز این واقعیت اعمال شود. از این رو دو واژه «پایه جنسی» و «سازه جنسیتی» که بیانگر رابطه وجودی سازه و پایه و عدم انفکاک پایه از سازه است برای سطح زبانی این معرفت پیشنهاد شد. با این وصف، نمی‌توان جنسیت را در پایه خود امری برساخته اجتماع دانست، گرچه در مرتبه بقاء و بازتولید، این جامعه است که تصمیم می‌گیرد چه سازه‌های زنانه یا مردانه‌ای را حفظ کند، بازتولید کند و یا برای حفظ جامعه و زندگی افراد جامعه تغییر دهد. این اصل نیز توسط نظریه اعتباریات علامه طباطبایی تحت «اعتبار تغییر» قابل توضیح است.

مقدمه

در اندیشه متفکران و حکیمان مسلمان به دلیل وجود پشتوانه‌های منطقی، عقلی و مابعدالطبیعی، هیچ‌گاه مانعی فکری و علمی برای سنجش مکاتب فلسفی، علمی، مکاتب، مفاهیم و نظریه‌های جریان‌های رقیب در هیچ سطحی وجود نداشته است. عبور اندیشمندان به سطوح بنیادین رویکردهای علمی، در صورت تمسک به استدلال‌های همگانی، امکانات مناسبی برای سنجش و اعتبارسنجی مفهومی برای هر رویکرد علمی را میسر می‌کند؛ از جمله این امکانات، مفاهیم و زبان مشترک است که در شرایط ویژه‌ای می‌توان بدان دست یافت.

در این نوشتار بر آن هستیم تا دوگانه مفهومی «جنس (Sex)/جنسیت (Gender)» و عدم‌ابتداء جنسیت بر جنس را، که در پنجاه سال اخیر در علوم اجتماعی و مطالعات فمینیستی به رسمیت شناخته شده است، شناسایی و سنجش کنیم. آنگاه با استفاده از استدلالی برآمده از عقل همگانی از علامه طباطبایی همراه با تحلیلی برآمده از حکمت عملی نشان دهیم این دوگانگی را نمی‌توان پذیرفت؛ بلکه آنچه که بدان جنسیت گفته می‌شود تنها بر پایه جنس ساخته می‌شود و از این رو، جنسیت تداوم جنس در موقعیت‌های اجتماعی، تاریخی و جغرافیایی مختلف است. بنابراین، می‌توان به دوگانه مفهومی دیگری رسید که به شکل طولی بر یکدیگر مترتب هستند. امکان این مفهوم‌سازی در یک نظام فکری ممکن است که در اینجا نظام حکمت عملی دوره اسلامی بوده است، با این افزوده که نظریه اعتباریات علامه طباطبایی که در مقاله ششم اصول فلسفه رئالیسم بدان اشاره کرده است، تداوم حکمت عملی دوره اسلامی در نظام مفهوم‌سازی عقل عملی است (حسینی و موسوی، ۱۳۹۸). این دو مفهوم جدید ساخته شده در این نظام فکری پیامدهای حقوقی، فرهنگی، و علمی دارد که در آثار بعدی پیگیری خواهد شد.

شروط روش‌شناختی سنجش اعتبار مفاهیم «جنس» و «جنسیت»

هرگونه مقایسه میان مفاهیم پارادایم‌های رقیب علمی مشروط به دو نوع مطالعه روش‌شناختی است: نخست، مطالعه تاریخی مفاهیم و

آموزه‌هایی که به آنها دلالت می‌کنند؛ دوم، نظریه‌ای که بتواند به شکل فرانظری موقعیت مفاهیم هر دو پارادایم را تحت پوشش خود قرار دهد و از موقعیت مشترک و همگانی، استدلالی بر اعتبار یا عدم‌اعتبار و یا جرح و تعدیل مفاهیم و حدود آنها ارائه کند؛ موقعیتی که نه تنها مورد وفاق فیلسوفان رئالیستی مانند علامه طباطبایی (۱۳۸۷) است؛ بلکه فمینیست‌ها نیز آن را می‌پذیرند (هاردینگ، ۱۳۸۲، ص ۲۳۴).

در این مقاله تلاش می‌شود کاربرد این شروط در مقایسه دوگانه «جنس» و «جنسیت» در پارادایم فمینیستی، با تحلیلی از این دوگانه مبتنی بر دوگانه مفهومی «پایه جنسی» و «سازه جنسیتی» نشان داده شود که برآمده از حکمت عملی اسلامی و پیش‌زمینه نظریه اعتباریات هستند. اکنون به بررسی این دو شرط برای مقایسه یعنی «مطالعه تاریخی برخوردار از حیث روش‌شناختی» و نیز «لزوم وجود فرانظریه‌ای فراگیر» پرداخته می‌شود:

الف) مطالعه تاریخی مفاهیم دوگانه «جنس» و «جنسیت»

طبق تقریر رایج، ایده تمایز دوگانه جنس/جنسیت در سال ۱۹۷۲ میلادی در کتاب آنه اوکلی با عنوان جنس، جنسیت و جامعه^۱ مطرح شد و پس از آن نقش مهمی در مطالعات فمینیستی یافت و در ادبیات علوم اجتماعی پذیرفته شد؛ گرچه پیش‌تر جنبه قانونی در حقوق فدرال^۲ پیدا کرده بود. با وجود این، در ادامه، خواهد آمد که اولاً، نخستین گام برای معرفت اجتماعی دوگانه جنس/جنسیت در آثار جامعه‌شناس کلاسیک فرانسه امیل دورکیم در دوگانه «وجدان فردی (individual conscience)» و «وجدان جمعی (collective conscience)» ریشه دارد؛ تمایزی که نزدیک به یک قرن پیش از اوکلی در بنیان جامعه‌شناسی وجود داشته است؛ ثانیاً، از آنجاکه هر دو تمایز «جنس/جنسیت» و «وجدان فردی/جمعی» براساس یک ابهام پدیده آمده و تثبیت شده است، از این رو، مفهوم جایگزین این دو در دستگاه حکمت اسلامی ارائه خواهد شد که هم در مطالعات جامعه‌شناختی و هم در مطالعات زنان و خانواده (با به تعبیر کلاسیک آن تدبیر منزل) کاربرد دارد. این امر از طریق یک استدلال از سنخ عقل فطری عملی انجام می‌شود؛ استدلالی که جنبه همگانی دارد.

1. Sex, Gender and Society.

2. Federal Prohibition of Sex_Gender Discrimination, 1998

دگرگونی‌های جامعه‌ای واحد در طول دوره‌ای خاص در گذشته را با ملاحظه این چارچوب مفهومی بررسی می‌کنند که تمایزات میان زن و مرد، امر سازنده روابط میان آنهاست و به طبیعت روابط میان زن و مرد به‌عنوان موجوداتی جنسیتی شده نظر می‌کنند. (ROSE, 2010, p. 2) این نوع از مطالعه عمدتاً با غلبه مفهومی واژگان یک رویکرد بر دیگر رویکردها پدید می‌آید.

هیچ‌یک از این دو نوع مطالعه تاریخی پیش‌گفته نمی‌تواند شروط روش‌شناختی سنجش مفهومی موردنظر این نوشتار را فراهم کند. آنچه در این میان موردنیاز است، مطالعه روش‌شناختی تمایز مفهومی جنس و جنسیت است تا نشان داده شود چه زمینه‌هایی از معرفت جامعه‌شناختی به‌عنوان معرفت سطح کلان توانسته است در معرفت اجتماعی در سطح مطالعات زنان بحث تمایز مفهومی جنس/جنسیت را موجب شود. با این وصف، هدف ما پیگیری فرایند دگرگونی‌های «فهم» و «معرفت» اجتماعی در طول تاریخ است؛ نه مانند سنخ اول مطالعات تاریخی که فرایند خطی یک جنبش اجتماعی/فکری را گزارش می‌کنند و نه بسان سنخ دوم که با پیش‌فرض گرفتن دوگانه جنس/جنسیت در یک بازگشت به رویدادهای تاریخی، نقش‌های جنسیتی شده و سرچشمه پیدایش آنها را در جامعه یا خانواده به‌نظاره می‌نشیند. در واقع، می‌توان گفت مطالعه تاریخی موردنظر ما نه بر مبنای تاریخ صرف، بلکه بر مبنای منطق مفهومی و معرفتی شکل‌گرفته در تاریخ باید باشد. بنابراین، ما در تاریخ به دنبال روابط منطقی و تولیدی میان مفاهیم هستیم؛ جایی که تمایز وجدان فردی و وجدان جمعی در انسان دوگانه دورکیم، زمینه‌ساز تقسیم کار و آنگاه زمینه‌ساز قواعد حقوقی و هنجارهای اجتماعی می‌شود و بعد از نزدیک به یک‌صدسال همین منطق دوگانه در ادبیات جنس/جنسیت برای همان هدف برهم زدن واقعیت شکل‌گرفته براساس تقسیم کار سنتی و رسیدن به قواعد حقوقی جدید، محور قرار می‌گیرد.

ب) وجود فرانتزیه انسان‌شناختی و اجتماعی

پس از بررسی شرط اول، که مطالعه تاریخی مفهوم با شرایط خاص بود، اکنون به بررسی شرط دوم یعنی لزوم وجود یک فرانتزیه

در این راستا، به‌نوعی مطالعه تاریخی خواهیم پرداخت که از سنخ «مطالعات تاریخی مبارزات زنان در بسترهای فرهنگی، علمی و قانونی» و نیز از سنخ «مطالعات تاریخ جنسیت» نیست؛ بلکه بیش از آنکه گزارشی «تاریخی» باشد، سنجش آگاهی مفهومی و روش‌شناختی بوده، به‌دلیل همین حیثیت روش‌شناختی، از مطالعات تاریخی درخصوص پیدایش معرفت‌های مرتبط با دوگانه جنس/جنسیت متمایز است. اکنون به‌منظور تبیین مراد از مطالعه روش‌شناختی درباره دو مفهوم جنس و جنسیت، به توضیح اجمالی مراد از دو سنخ مطالعات تاریخی پیش‌گفته درباره این دو مفهوم پرداخته می‌شود.

اول: مطالعه تاریخ مبارزات زنان در بسترهای فرهنگی، علمی و قانونی

در این نوع از مطالعات تاریخی، ضمن گزارش تمایز دو مفهوم جنس و جنسیت به‌عنوان یک رخداد علمی، هرگونه جنبش اجتماعی، فرهنگی، علمی و حتی حقوقی در این رده از مطالعات تاریخی گنجانده می‌شود. در این مطالعات عموماً نقطه‌های آغازین پیدایش جنبش‌های فمینیستی در طول تاریخ پیگیری می‌شود. برای نمونه، در مقاله‌ای از این نوع مطالعات تاریخی این‌گونه آمده است که از سال‌های ۱۶۲۲ و ۱۶۷۳ بحث تساوی زن و مرد با کتاب تساوی مردان و زنان و تساوی دو جنس وارد فضای علمی شد (جیمز، ۱۳۸۲، ص ۸۵). سپس در فرایندی خطی، تاریخ رخدادهای این جنبش‌ها با جزئیات گزارش شده تا اینکه در دهه ۱۹۷۰ به پدیده جدیدی با عنوان تمایز مفهومی جنس و جنسیت می‌رسد و همین روند تا زمان کنونی ادامه پیدا می‌کند (همان، ص ۹۷).

دوم: مطالعه تاریخ جنسیت

در این سنخ از مطالعه، مطالعه تاریخ با چارچوب مفهومی جنسیت، یا به‌تعبیردیگر، بازخوانی تاریخ در قالب جنسیت صورت می‌گیرد. تاریخ جنسیت، مبتنی بر این ایده اساسی است که چه چیزی به تعریف مرد یا زن در تاریخ معنا می‌دهد. تاریخ‌دانان جنسیت با تغییرات در طول زمان مرتبط‌اند و

پایه‌های جامعه‌شناختی تمایز جنس/جنسیت

تمایز دو مفهوم جنس و جنسیت و عدم‌ابتنای جنسیت بر جنس که امروزه دوگانه‌ای بدیهی در علوم اجتماعی و دانش‌های فمینیستی محسوب می‌شود، پایه در معرفت جامعه‌شناسی کلاسیک دارد. از آنجاکه گزارش این پایه‌ها برای تبیین بحث ما در خصوص این دوگانه مفهومی ضرورت دارد، از این‌رو، تلاش می‌شود در یک روند تاریخی پایه‌های فکری ظهور این تفکیک در دوره‌ای از تفکر جامعه‌شناسی و مطالعات فمینیستی آشکار شود. برای مشخص کردن محدوده این معرفت تاریخی، نخستین پایه را می‌توان در کتاب تقسیم کار اجتماعی امیل دورکیم قرار داد؛ زیرا این دورکیم بود که با روشن کردن قواعد، روش و موضوع جامعه‌شناسی، و همچنین استفاده از آن در مسائل اجتماعی، آن را به‌عنوان رشته‌ای دانشگاهی تثبیت کرد.

تمایز وجدان فردی و جمعی دورکیم؛ زمینه‌ساز پایه معرفتی تمایز جنس و جنسیت

امیل دورکیم در کتاب تقسیم کار اجتماعی، که از جایگاه تاریخی و محوری در جامعه‌شناسی کنونی برخوردار است، از ادبیات مفهومی استفاده کرده است که بر هویت دوگانه انسان بنا شده است. تفکیک وجدان فردی از وجدان جمعی، پایه‌ای انسان‌شناختی برای کل مباحث جامعه‌شناختی اوست:

در ما دو وجدان وجود دارد، یکی از آنها حاوی حالات مربوط به هر یک از ما و وجه مشخص ماست و دیگری حالاتش در تمامی جامعه مشترک است. وجدان اول، فقط گزارشگر شخصیت فردی ما و تقویم‌بخش آن است و وجدان دوم، مبین و نماینده تیپ جمعی است و در نتیجه بدون آن جامعه وجود ندارد. وقتی یکی از عناصر وجدان جمعی حدود مرز سلوک ما را تعیین می‌کند، دیگر بر حسب نفع شخصی عمل نمی‌کنیم؛ بلکه در تعقیب غایات و اهداف جمعی هستیم (دورکیم، ۱۳۵۹، ص ۱۲۵).

دورکیم (۱۹۷۳) این تفکیک را به‌شکلی پایه و اساسی در دیگر آثار خود نیز مطرح کرد و در آخرین آثار علمی خود مقاله‌ای با عنوان «انسان دوگانه» برای استقرار این تفکیک نگاشت. او دوگانه وجدان فردی/جمعی را در حوزه‌های مختلف فکری و

انسان‌شناختی و اجتماعی پرداخته می‌شود. فرانظریه‌ای که به‌واسطه آن گزارش و سنجش نظریه‌های گوناگون شکل گرفته امکان‌پذیر می‌شود. برای سنجش این معرفت مفهومی (= تفکیک جنس از جنسیت)، که در سطح علوم اجتماعی رایج شده است، با استفاده از استدلالی همگانی که پیش از تقریر نظریه اعتباریات علامه طباطبایی ارائه شده است^۱ به تفکیک مفهومی رایج میان دو واژه جنس و جنسیت در ادبیات مطالعات فمینیستی پرداخته می‌شود.

بررسی تاریخی این بحث وابسته به بررسی مفاهیمی است که پیش از تفکیک جنس از جنسیت وجود داشته و زمینه‌های معرفتی این تفکیک را ایجاد کرده‌اند؛ مفاهیمی مانند تقسیم کار، حقوق، تمایز و تشابه، وجدان فردی و وجدان اجتماعی. این در حالی است که برای پیگیری فرایند پیدایش دوگانه جنس/جنسیت در تاریخ علوم اجتماعی غربی با اینکه بحث از زنان و هویت زنانه و بحث از مردان و هویت مردانه در مبارزات فکری قبل از ظهور جامعه‌شناسی و همچنین در جامعه‌شناسی در آثار آگوست کنت و دیگران نیز ریشه دارد، اما ریشه‌های جامعه‌شناختی تفکیک جنس/جنسیت را می‌توان در ادبیات جامعه‌شناسان کلاسیک اروپایی به‌ویژه امیل دورکیم و تداوم آن را در آثار تالکوت پارسونز در کارکردگرایی و جامعه‌شناسی آمریکایی مشاهده کرد. با وجود این، طبق گزارش‌های رایج فمینیست‌ها دهه‌های متمادی طول کشید تا مفهوم جنس و جنسیت به شکل جامعه‌شناختی وارد ادبیات مفهومی ایشان شود.

به‌شکلی آشکار می‌توان نشان داد تفکیک جنس و جنسیت و عدم‌ابتنای جنسیت بر جنس، بنیان استوار فلسفی و حتی فکری نداشته است؛ بلکه سرمنشأ این تفکیک وجود ابهامات مفهومی در جامعه‌شناسی کلاسیک بوده است که به‌همراه ضمائم به‌عنوان ابزاری برای احقاق حقوق زنان در جامعه سرمایه‌داری و سوسیالیستی استفاده شده و ادبیات آن به‌تدریج، همانند گسترش مدرنیته، از جوامع اروپایی و آمریکایی به ادبیات دیگر فرهنگ‌ها و جوامع گسترش پیدا کرده است.

۱. از آنجاکه از نظریه اعتباریات تقریرهای مختلفی وجود دارد، تنها تقریر استاد علی‌عابدی شاهرودی است که امکان ورود نظریه اعتباریات به مباحث علوم انسانی را فراهم می‌کند. ادله اثبات این مدعی در آثار متعددی پیش‌ازاین به تفصیل ارائه شده است (حسنی و موسوی، ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸)

که چرا معرفت اجتماعی تفکیک جنس از جنسیت از قبل در ادبیات کلاسیک جامعه‌شناسی موجود بوده و در دوره‌ای تاریخی تنها واژگانی برای آن ابداع شده است.

دهه‌ها بعد، این دیدگاه دورکیم به‌شکلی صریح در آثار فمینیست‌ها وارد شد. حتی با عبور از جامعه‌شناسی وارد مباحث روان‌شناسی نیز شد. افرادی چون نانسی چودورو^۱ در نظریه‌های روان‌شناختی شخصیت و بازتولید شخصیت جنسیتی مادری از طریق جامعه، همین ایده را منعکس کرده‌اند (Chodorow, 1978, p. 7). نظریه‌ای که پیش‌تر توسط کارن هورنی^۲ به‌عنوان نظریه‌ای روان‌شناختی و نظریه روان‌شناسی زنانه (Horney, 1973) در برابر دیدگاه فروید قرار گرفته بود (Horney, 1999). این استفاده‌های علمی از معرفت‌ها و شناخت‌هایی که از سمت جامعه به درون افراد وارد می‌شوند، پیش از تفکیک جنس/جنسیت در سال ۱۹۷۲ توسط اوکلی بوده است؛ زمانی که زمینه کاملاً برای ابداع واژگانی و مفهومی دوگانه جنس/جنسیت فراهم شده بود.

تأکید بر اینکه هویت‌های زنانه یا به‌تعبیردیگر، هویت‌های جنسیتی توسط جامعه ساخته می‌شود، امری بود که براساس آن می‌شد تحولات عظیمی در ساختار حقوقی جامعه ایجاد کرد. این تحول مفهومی زمینه‌ای بود برای تحوّل (و نه لزوماً احقاق) حقوق زنان در جامعه مدرن؛ اما سؤال این است که چگونه؟ برای پاسخ به این سؤال، لازم است به پایه‌های حقوقی و جامعه‌شناختی این دیدگاه بازگردیم. از این‌رو، از مفاهیم وابسته بدان همانند مفهوم همبستگی^۳ نیز استفاده خواهیم کرد.

دوگانگی «وجدان» و «تقسیم کار» در خانواده

مفاهیم وجدان فردی و جمعی وقتی وارد توضیح جامعه می‌شوند با اصطلاحی تحت عنوان تقسیم کار ترکیب می‌شوند. اهمیت این ارتباط از جهت پایه حقوقی است که از این ترکیب مفهومی پدید می‌آید. موضوعی که بعداً با تثبیت عدم‌ابتنای جنسیت بر جنس

شناختی انسان گسترش داد. از دیدگاه او حتی آگاهی ما نیز چنین وضعیتی دوگانه پیدا می‌کند. هوش ما دو صورت بسیار متفاوت دارد: از یک‌سو حواس و گرایش‌های حسی است؛ و از دیگرسو تفکر مفهومی و فعالیت اخلاقی است. هر یک از این دو بخش، قطب متمایزی از وجود ما را به نمایش می‌گذارد. این دو قطب نه‌تنها از یکدیگر متمایزند، بلکه با یکدیگر در تضادند (Durkheim, 1973, P.151). تضادی که دورکیم میان این دوساحت از ادراکات هوش انسانی قائل است حکایت از دو حیثیت متضاد در وجود آدمی دارد. به‌نظر دورکیم صدور احکام مختلف دوگانه در طول زندگی انسان، اعم از زندگی جمعی و فردی و شخصی و اجتماعی در طول تاریخ، بر مبنای این واقعیت انسانی بنا شده است. بنابراین، بدون دلیل نیست که انسان خود را دوگانه حس می‌کند؛ او واقعاً دوگانه است. در انسان دو دسته از حالات آگاهی است که در مبنا و طبیعت و در غیایاتی که در جهت آنها هستند متفاوت از یکدیگرند:

یک‌دسته صرفاً ارگانیک ما و اشیایی را بیان می‌کند که بیشتر به‌نحو مستقیم با آن مرتبط‌اند؛ یعنی صرفاً فردیت انسان را برای او بازمی‌نمایند. حالات آگاهی این‌گونه از شناخت، ما را صرفاً با خودمان مرتبط می‌کند. همان‌طور که نمی‌توانیم خود را از بدنمان جدا کنیم، نمی‌توانیم خودمان را از این حالات جدا کنیم.

در مقابل، حالات آگاهی دسته دیگر، از جانب جامعه به‌سوی ما می‌آیند (Durkheim, 1973, p. 161). این دسته دوم از آگاهی که دورکیم بدان وجدان جمعی می‌گوید، گرچه در درون ما هست، اما ما ایجادکننده آن نیستیم؛ بلکه ما انسان‌ها صرفاً به‌عنوان حامل و هدف این آگاهی در نظر گرفته شده‌ایم. این آگاهی از بیرون بر ما وارد می‌شود و ما نمی‌توانیم مانعی برای ورود آنها ایجاد کنیم. این بحث را به‌تفصیل می‌توان در آثار مختلف دورکیم شاهد بود. این همان مفهوم و ادراک ویژه‌ای از آگاهی اجتماعی است که انسان‌ها بدون اینکه در انتخاب آن دخیل باشند بر افراد انسانی بار می‌شود که بعدها در تلقی جامعه‌شناختی، در معنای جنسیت به‌عنوان امر اجتماعی متجلی می‌شود که جامعه بر مردان و زنان تحمیل می‌کند. اگر به توضیحات بعدی این نوع از آگاهی تمرکز کنیم، مشخص می‌شود

1. Nancy Chodorow
2. Karen Horney
3. solidarity

باین وصف، به‌رغم اینکه میل می‌تواند زمینه‌ساز خوبی برای شکل‌گیری اجتماع خانواده باشد، اما برای برقراری پیوستگی میان اعضای آن باید بنای کارش بر استقرار یک نظم اجتماعی و اخلاقی باشد (همان، ص ۷۵). بنابراین، تقسیم کار نمی‌تواند بر موارد دیگری مانند احساسات، تمایل افراد مشابه یا مبادله مبتنی باشد؛ زیرا تقسیم کار در صورتی کارکرد اساسی خود را در اجتماع (= ایجاد همبستگی اجتماعی) ایفا می‌کند که مبتنی بر اخلاق (= خُلُق^۱) باشد (همان، ص ۷۶). به نظر دورکیم قراردادی بودن تقسیم کار نیز درست نیست؛ بلکه ظاهر قراردادی بودن آنها به یمن مبدأ اجتماعی آنهاست (همان، ص ۲۵۲). باین وصف، گرچه تمایزات طبیعی میان زن و مرد زمینه‌ساز همبستگی آنهاست، اما این تنها زمینه ارگانیک بدن است و تقسیم کار واقعی از جانب اجتماع بر اجتماع خانوادگی بار می‌شود، و بنابراین، نقش‌های زنانه و مردانه در نتیجه جنسیت افراد درون خانواده، امری برآمده از قرارداد یا توافق نیست؛ بلکه این جامعه است که مبدأ این وجدان جمعی یا جنسیت افراد درون خانواده است.

با اینکه سال‌ها طول کشید تا مفهوم «وجدان جمعی» در ادبیات علوم اجتماعی و مطالعات فمینیستی به «جنسیت» تبدیل شد، اما با اندک تأملی در اصول جامعه‌شناسی کلاسیک ویژگی‌های جنسیت و تمایز آن از ارگانیکسم بدن را می‌توان در «وجدان جمعی» دورکیم مشاهده کرد. در واقع، بنای این دوگانگی در آخرین مقاله دورکیم در خصوص انسان تثبیت شده بود.

حقوق ناشی از گونه‌های همبستگی اجتماعی

دورکیم از مسیر مشابهت‌ها و عدم‌مشابهت‌ها و از طریق تقسیم کار، به‌منظور تصویر واقعیت اجتماعی مدرنیته، گونه‌های مختلفی از همبستگی اجتماعی را تقریر می‌کند و از طریق گونه‌های مختلف همبستگی به گونه‌های مختلف حقوق می‌رسد (دورکیم، ۱۳۵۹، ص ۱۲۵-۱۲۶). همبستگی دو نوع است: همبستگی مکانیکی و ارگانیکی. همبستگی مکانیکی، براساس تشابهات میان وجدان‌های یک اجتماع، به‌مشابه اتصالی مکانیکی میان آن وجدان‌هاست. طبیعتاً این تشابه در وجدان‌های اجتماعی

پیامدهای حقوقی فراوانی پیدا کرد. برای اینکه بدانیم این پیامدهای حقوقی از چه وضعیتی ناشی شده‌اند، لازم است وارد این مفهوم و مفاهیم مرتبط با آن شویم.

اهمیت تقسیم کار برای شکل‌گیری اجتماع و اتحاد در جامعه با استفاده از مشابهت‌ها و عدم‌مشابهت‌ها مطرح می‌شود. اهمیت این شیوه از آن‌روست که مفاهیم بنیادین و شکل‌دهنده واقعیت فکر اجتماعی از این مسیر شکل می‌گیرند. مفهوم همبستگی که کیفیت پیوندهای اجتماعی را نشان می‌دهد از جمله این مفاهیم است. همبستگی به‌عنوان امر انسجام‌بخش واقعیت اجتماعی، هم در خانواده به‌عنوان جامعه کوچک و هم در جامعه به شکل کلان آن از اهمیت برخوردار است.

در جامعه‌شناسی کلاسیک پیش از تقریر چیستی همبستگی این‌گونه تقریر می‌شود که هم مشابهت‌ها و هم عدم‌مشابهت‌ها می‌تواند عامل جذب، دوست داشتن و در نتیجه اتحاد میان افراد شود؛ البته هرگونه عدم‌مشابهتی مستلزم اتحاد نیست و عدم‌مشابهت به شرطی می‌تواند جذب‌کننده فرد دیگر باشد که در راستای تکمیل هریک از طرفین باشد. نمونه ویژه در توضیح این وضعیت، «خانواده» است. در مورد اینکه چه نوع عدم‌مشابهتی می‌تواند عامل ایجاد اتحاد در یک خانواده باشد و عدم‌تشابه میان زن و شوهر چگونه می‌تواند آنها را وارد یک هویت واحد اجتماعی سازد، گفته می‌شود:

شکی نیست که میل جنسی، همیشه در میان افراد یک نوع احساس می‌شود و به‌طورکلی عشق، مستلزم نوعی هماهنگی در اندیشه و احساس است؛ اما این مطلب نیز حقیقتی است که خاصه این تمایل و سازنده کارمایه ویژه آن، مسئله تشابه طبیعت‌ها نیست؛ بلکه عدم‌تشابه طبایع است که منجر به توحید می‌گردد. دلیل آنکه زن و مرد با شوق و هیجان طالب یکدیگرند، آن است که با یکدیگر اختلاف دارند. اما پیش‌تر نیز گفتیم تباین و اختلافی که این احساسات متقابل را شکفته می‌سازد خالص و بسیط نیست، در واقع، تنها آن دسته از اختلافات که لازم و ملزوم یکدیگر و مکمل همدیگرند، می‌توانند واجد این امتیاز باشند. درحقیقت هریک از زن و مرد، بالانفرد قسمت‌های متفاوتی از یک امر معین و محسوس‌اند، و وقتی با هم متحد می‌شوند، بار دیگر این امر را صورت وحدت می‌بخشند (دورکیم، ۱۳۵۹، ص ۷۱).

۱. واژه «خُلُق» پیشنهاد ماست؛ زیرا همچون اخلاق بار ارزشی با خود ندارد و شامل هرگونه خُلُق در انسان می‌شود.

صورت ضعف یک ساحت، طرف نقیض دیگر رو به قوت می‌گذارد. در همبستگی مکانیکی که ساحت اجتماعی افراد در آن دارای قدرت زیادی است، شباهت‌های زیادی میان افراد آن جامعه است و در نتیجه تمایزات میان آنها اندک است. از این رو طرف نقیض ساحت اجتماعی که ساحت فردی است، دارای زمینه عملکرد اندکی است که منجر می‌شود فردیت در آن جامعه اندک باشد.

با این توضیح به دست می‌آید که در جامعه‌ای که مشابهت افراد آن زیاد باشد، این مشابهت نمی‌تواند در ساحت فردی آنها باشد؛ بلکه در ساحت اجتماعی آنهاست. این ساحت اجتماعی آنهاست که هنجارهای خاص خود را بر اساس تشابهات تولید می‌کند، نه بر اساس تمایزات. در مقابل، در همبستگی ارگانیکی با افزایش تمایز افراد در ساحت اجتماعی، فردیت آنها که در ساحت نقیض آن است، رو به افزایش می‌گذارد. این حالت فردیت، خود را در ساحت اجتماعی انسان‌ها نیز نشان می‌دهد؛ به نحوی که ساحت اجتماعی انسان‌ها نیز نوعی از فردگرایی را تجربه می‌کند. در همبستگی مکانیکی که در جوامع ابتدایی وجود داشت، ساحت اجتماعی انسان‌ها بیش از آنکه از یکدیگر متمایز باشد، شبیه به هم است. در این حالت از همبستگی اجتماعی انسان‌ها از نظر جسمی و بدنی از یکدیگر متمایزند، اما از ارزش‌ها و عقاید و حیث اجتماعی مشترکی برخوردارند.

اما، در جوامع مدرن این‌گونه نیست و انسان‌ها در حیث اجتماعی خود از یکدیگر متمایز می‌شوند. عامل این تمایز، تقسیم‌کاری است که در این جوامع رو به افزایش است. این تمایزها فردیت افراد را در حیث اجتماعی آنها افزایش می‌دهد. با این وصف، هرچه تمایز انسان‌ها در حیث اجتماعی آنها افزایش یابد، به همین ترتیب از همبستگی مکانیکی جامعه کاسته شده و جامعه رو به همبستگی‌ای میل می‌کند که از نوع ارگانیکی است. این تبدیل وضعیت همبستگی در جوامع، مقرون با ساحت اجتماعی انسان‌ها بوده و البته در نهایت، مستلزم تغییر هنجارها و حقوق اجتماعی است؛ جایی که ایده دوگانه جنس و جنسیت آن را هدف خود گرفته است.

اینکه قوانین حقوقی چگونه به‌عنوان اموری اجتماعی با بحث

آنهاست، نه در وجدان‌های فردی؛ یعنی تشابه در ساحت دوم وجود انسانی افراد اجتماع است (همان، ص ۱۲۶). در این جامعه جرم نیز دو نوع می‌شود: افعالی که تجلی‌گر عدم تشابه فرد مجرم با تیپ جمعی است؛ و افعالی که به وجدان جمعی حمله می‌کند (همان). دورکیم در این بحث به دنبال تصویری است که جامعه برای هویت انسان می‌سازد و نزدیک به ادعایی است که قائل است «جنسیت» را جامعه در درون انسان می‌سازد.

در تعبیر دیگری، دورکیم در مورد هریک از وجدان‌ها می‌گوید، دو وجدان موجود است: یکی وجدانی که در میان تمامی گروه مشترک است و در نتیجه خود ما نیست، بلکه جامعه زنده و کارورز است که در ماست. وجدان دیگر، وجدانی است که فقط معرف و نماینده ما در قسمت شخصی و متمایز ماست و نمایشگر چیزی است که از ما یک فرد می‌سازد. وقتی وجدان جمعی، وجدان کل و جامع ما را مستور می‌کند و از همه جهت با آن مطابق می‌افتد، همبستگی ناشی از تجانس‌ها و تشابه‌ها به حداکثر خود می‌رسد؛ اما در این لحظه فردیت صفر است. این فردیت در صورتی می‌تواند به وجود آید که جماعت جای کمتری در ما داشته باشد (همان، ص ۱۵۲). این تقریر موقعیت اجتماعی در انسان می‌تواند گستره نفوذ جامعه برای ساخت هویت جمعی انسان را نشان دهد و این گستره می‌تواند منشأیی برای شکل‌گیری اموری مشترک و هنجاری در جامعه باشد که بتواند سامانه حقوق را در جامعه ایجاد کند.

برای توضیح این امر لازم است دوباره به وجدان فردی و جمعی بازگردیم؛ جایی که یک رابطه کاملاً دوطرفه میان حالت وجدان‌ها در اقسام همبستگی وجود دارد و به نظر می‌رسد مبدأ معرفت تاریخی تفکیک جنس از جنسیت است. در همبستگی مکانیکی که وجدان جمعی یا اجتماعی انسان بسیار قوی است، حالت وجدان فردی افراد جامعه رو به ضعف می‌گذارد. با این وصف، اجتماعات دارای همبستگی مکانیکی دارای قوانینی هستند که این قوانین چه در سطح تبیین‌های علمی و چه در سطح حقوق و جرم‌شناسی، برخاسته از دو ساحت متناقض در درون انسان هستند. این دو ساحت متناقض به‌نحوی عمل می‌کنند که با قوت یک طرف، نقیض طرف دیگر رو به ضعف می‌نهد و در

در این حالت چه نیکو ابزار مفهومی برای تغییر حقوق زنان فراهم آمد که از پایگاه فکری و جامعه‌شناختی نیز برخوردار بود. مهم در اینجا این بود که بتوان به واسطه یک تفکیک مفهومی که امتداد یک واقعیت اجتماعی باشد، راهی علمی برای تغییر سامانه حقوق اجتماعی پیدا شود که نتیجه تقسیم کار ویژه‌ای بود.

از تفکیک مفهومی جنس/جنسیت تا تساوی جنسیتی

گرچه تلاش‌ها برای احقاق حقوق زنان خود تاریخی طولانی دارد، و آن را می‌توان در آثار ماری ولستون کِرَفْت در قرن هجدهم مشاهده کرد و حتی تا حدودی ریشه‌های بحث از جنسیت را می‌توان در آن یافت (Wollstonecraft, 1796)، اما در ظاهر، در دهه ۷۰ قرن بیستم است که نخستین استفاده‌های آگاهانه از تفکیک جنس و جنسیت و عدم‌ابتنا جنسیت بر جنس برای احقاق حقوق زنان را شاهد هستیم (OAKLEY, 1972). با وجود این، تمایز وجدان فردی و وجدان جمعی گرچه سال‌ها پیش از استفاده رسمی تمایز جنس/جنسیت به‌عنوان پایه‌ای جامعه‌شناختی توسط دورکیم تثبیت شد، اما نزدیک به یک قرن طول کشید تا به‌طور رسمی این تفکیک وارد ادبیات جامعه‌شناختی مبارزات زنان شود. ویژگی تفکیک جنس از جنسیت در این است که به‌واسطه این تفکیک، مبارزه برای حقوق زنان جایگاه فکری بالاتر و در سطح جایگاه مفهومی در علوم اجتماعی دوره جدید پیدا کرد. اکنون به این موضوع پرداخته می‌شود که چگونه به‌منظور برهم زدن واقعیت اجتماعی که تحت عنوان واقعیت مردانه شکل گرفته بود و حقوقی که از این واقعیت استنتاج می‌شد، زمینه برای طرح مسئله تساوی جنسیتی یا تساوی حقوق زن و مرد فراهم شد.

این امر از طریق ایجاد تردید در اصل تقسیم کار به‌عنوان عامل ایجادکننده واقعیت اجتماعی صورت گرفت. اصل تقسیم کار نیز خود مبتنی بر تمایز وجدان‌ها صورت گرفته بود؛ تمایزی که یکی از آنها از سمت جامعه به درون فرد می‌آمد و با نام وجدان جمعی از آن یاد می‌شد. اگر بخواهیم بر طبق ادبیات جنس/جنسیت سخن بگوییم، جنسیت امری بود که از سوی جامعه تعیین می‌شد؛ اما پایه طبیعی و فردی این وجدان در ارگان‌بندی بدن افراد جامعه ریشه داشت؛ به‌نحوی که تمایز طبیعی

همبستگی پیوند برقرار می‌کند با نکته محوری ما به‌عنوان پایه تفکیک جنس و جنسیت مرتبط است که تعبیر دیگری از وجدان فردی و وجدان اجتماعی می‌باشد؛ به‌نظر دورکیم این وجدان‌های اجتماعی [= جنسیت در ادبیات فمینیستی] است که قواعد حقوقی را ایجاد می‌کنند و از سوی دیگر، ابزاری برای تضمین اجرای این قواعد دارند و آن تضمین اجرایی تهدید، اقدامات دافعه و قهرآمیز است. این وجدان‌ها برای اینکه حدود رفتارهای اجتماعی را تعیین کنند ایمان‌ها، اعتقادات و اعمال متحداشکلی را ایجاد می‌کنند و اموری را پشتیبان آنها قرار می‌دهند که ضامن اجرای آنها باشند. در این حال هر یک از مجموعه قواعد حقوقی حاکی از مجموعه‌ای قواعد اخلاقی [= خُلُق‌ی] است. در جایی که وسعت حقوق جزا بیشتر است، گستردگی اخلاق [= خُلُق‌یات] مشترک فراوان‌تر است، و در جایی که حقوق جابره توسعه‌یافته‌تر است، هر یک از مشاغل، دارای یک اخلاق شغلی است (دورکیم، ۱۳۵۹، ص ۲۶۴).

اما پرسش این است که گونه‌های حقوق چگونه به وجود می‌آیند؟ ماهیت حقوق هنگامی که ضمانت‌های اجرایی آن از ضمانت‌های اجرایی زاجره (که مبتنی بر درد و رنج‌اند) به سمت ضمانت‌های اجرایی جابره (که مبتنی بر پرداخت غرامت و جبران مافات‌اند) حرکت کند، نشان‌دهنده این است که همبستگی اجتماعی متناظر با آن نیز از یک حالت به‌سوی حالت دیگری در حال دگرگون شدن است. حال هنگامی که حقوق در صدد تنظیم روابط میان وجدان فردی و وجدان جمعی یعنی فرد و جامعه باشد و بخواهد بی‌واسطه این روابط را به یکدیگر پیوند دهد نشان‌دهنده این است که پیوستگی جامعه در حالت مکانیکی قرار دارد. این حالت حقوق هنگامی است که ضمانت‌های اجرایی آن مبتنی بر درد و رنج باشد؛ اما اگر قواعد ضمانت اجرایی مبتنی بر جبران تقصیرات گذشته باشد در حالتی است که این قواعد به نسبت به وجدان مشترک، بیگانه‌اند. باین‌وصف میزان اهمیتی که قوانین برای آن وجدان جمعی مشترک دارد که آن را حفظ کنند یا به آن بی‌توجه باشند ملاک اندازه‌گیری مقدار و نوع همبستگی اجتماعی متناظر با آن است (دورکیم، ۱۳۵۹، ص ۱۳۳-۱۳۷). بنابراین، در هر دو حالت، این وجدان جمعی است که تعیین‌کننده نوع حقوق جامعه است.

با وجود این، ادعای ناپیوستگی جنسیت با جنس نیز می‌توانست به‌عنوان دلیلی بر مساوات جنسیتی در جامعه عمل کند.

این ادعای اخیر، در هر دو طریقتش، یک هدف را دنبال می‌کرد و آن هدف قرار دادن تقسیم کار مبتنی بر تمایزات طبیعی زن و مرد بود. تمایزات طبیعی که موجب شکل‌گیری تقسیم کار طبیعی میان زن و مرد و تشکیل خانواده به‌عنوان یک اجتماع با تقسیم کار طبیعی بود که نوع جدیدی از همبستگی مدرن توسط نوع تازه‌ای از تقسیم کار شکل می‌گیرد و با پدید آمدن نوع جدیدی از همبستگی، طبیعتاً حقوق نیز امکان تغییر می‌یابد. با این وصف، گرچه تفکیک جنس از جنسیت با ادبیات عمومی جامعه‌شناختی تمایز وجدان فردی و اجتماعی، سال‌ها پیش مطرح شده بود، اما این بار پیشرفتی کرد و پایه طبیعی تقسیم کار که همانا تمایزات وجدان فردی یا جنس باشد، مورد انکار قرار گرفت.^۲

تفکیک جنس از جنسیت و مبارزه برای حقوق

اکنون سؤال این است که: از نفی تمایز وجدان فردی و جنس زن با مرد چگونه می‌توان برای تغییر حقوق زنان استفاده کرد؟ پاسخ به این سؤال با این مقدمه قابل‌بیان است که پیوند منطقی میان تفکیک مفهومی با واقعیت اجتماعی و حقوق نیز پیش‌تر فراهم شده بود. واقعیت زندگی اجتماعی براساس تقسیم کار شکل می‌گرفت و تقسیم کار براساس تمایز افراد امکان‌پذیر بود. حقوق نیز در واقع، به‌مثابه امر رمزی شده برای محافظت از واقعیت اجتماعی، پایه خود را از تقسیم کار و عدم‌مشابهت افراد جامعه می‌گرفت. در این حالت وقتی بنیان خانواده براساس عدم‌تشابه زن و مرد نهاده شد و در نتیجه تقسیم کار در این نهاد براساس این عدم‌تشابه بود، سازمانی اجتماعی را شاهد هستیم که حقوق به‌عنوان حافظ این سازمان برخاسته از تمایزات طبیعی زن و مرد است. و بنابراین، حقوق زنانه، یا مردانه ناشی از ویژگی‌هایی از زن یا مرد بود که جامعه بر پایه ارگانیکس بدنی به آنها عطا کرده بود.

۲. البته اگر نخواهیم بگوییم ایده تمایز جنس از جنسیت و تعیین جنسیت توسط جامعه، ایده‌ای سوسیالیستی است؛ زیرا در ضمن این ایده به قدرت اجتماعی و تسلط اجتماعی برای تغییر هویت انسان‌ها اذعان شده و این یک سوسیالیسم روش‌شناختی است. افزون‌براینکه نوعی سوسیالیسم افراطی که در آن هیچ امر فردی وجود ندارد، می‌تواند در پس عدم‌تمایز جنسی و جنسیتی باشد.

انسان‌ها نیز زمینه تقسیم کار و کارکرد جامعه را ایجاد می‌کرد. همین تمایز طبیعی، نقطه هدف دیگری بود که ادعای تفکیک جنس و جنسیت (که در ادامه تمایز وجدان فردی و جمعی بود) با ادعای دیگری پیوند خورد. این ادعای دوم، بی‌اثر بودن طبیعت و ارگانیکس بدنی در شکل‌گیری جنسیت بود؛ اما این ادعای چگونه ممکن بود؟ پاسخ این است که این ادعا از دو طریق میسر بود:

طریق اول: ادعای عدم‌تفاوت اساسی زن و مرد در ارگانیکس بدنی بود که پیش‌تر فراهم شده بود. سیمون دوبوار در کتاب جنس دوم با تعریف کارکردی از زن و مرد، تمایز جنسی جدی میان زن و مرد را مورد تردید قرار داد. از منظر او انسان‌های مذکر و مؤنث دو نوع از افرادی هستند که در انواع موجودات جهان صرفاً از جهت کارکردشان که بازتولید (= تولیدمثل) باشد با یکدیگر تفاوت می‌کنند و با این وصف، تفاوت ماهوی ندارند که موجب شود هویت‌های زنانه و مردانه‌ای ایجاد شود که حقوق متفاوتی را طلب کند. آنها تنها در تعامل با هم قابل‌تعریف هستند. اما در ابتدا باید یادآور شد حتی تقسیم انواع به دو جنس، همیشه قاطع^۱ نبوده است. او با این تردید به تقریر عدم‌کلیت تمایز جنسی در طبیعت و در میان موجودات آغازین می‌پردازد (de Beauvoir, 1956, pp. 33-34).

به‌دیگرسخن، با توجه به اینکه وجدان جمعی و فردی پیش‌تر توسط دورکیم از یکدیگر تمیز داده شده بود، ضربه موردنیاز برای دستیابی به مساوات حقوق باید در جایی فرود می‌آمد که دوگونه‌گی وجدان جمعی و دوگونه‌گی جنسیت (گونه جنسیت زنانه و گونه جنسیت مردانه) در جامعه تثبیت نشود و آنجایی نبود جز طبیعت زن و مرد؛ از این رو باید ادعا می‌شد جنس زن و مرد با یکدیگر تفاوتی ندارند که دوبوار سال‌ها قبل این کار را کرده بود؛ طریق دوم: ادعای شکل‌گرفتن جنسیت به‌طورکامل در جامعه و بریده شدن آن از جنس بود که در این صورت نتیجه گرفته می‌شد جنسیت با طبیعت (=جنس) زن بودن یا مرد بودن مرتبط نیست. گرچه این ادعای عدم‌تفاوت میان جنس زن و مرد در تحقیقات بعدی رد شد، اما در زمان خود توانست اثرگذاری اجتماعی خود را داشته باشد؛ به‌نحوی که پس از حدود هفتاد سال از این ادعا هنوز این مسئله مطرح است (ویدال همکاران، ۱۴۰۰).

1. clear-cut

دادرسی و حقوق اداری و اساسی) رشد می‌کنند. دورکیم بعد از این تقسیم‌بندی به این می‌رسد که حال باید دید هرکدام از این تقسیمات با چه نوع همبستگی اجتماعی مرتبط‌اند (همان، ص ۸۴-۸۵).

اندیشه تمایز مفهومی جنس و جنسیت با تکمله تساوی جنسیتی، به‌عنوان مبنایی فکری تلقی می‌شد برای رسیدن به نوع جدیدی از همبستگی و چنان‌که در تبیین دگرگونی قواعد حقوقی بر اساس نوع همبستگی در تقریر دورکیم مشاهده کردیم این همبستگی نوع سوم وضعیت حقوقی را به دنبال داشت. جنسیت به‌عنوان نماینده جامعه در درون انسان، نه امری طبیعی بلکه ساخته اجتماعی است که نوع همبستگی آن تغییر کرده است. بنابراین:

در مرحله اول: حقوق اجتماعی انسان‌ها براساس آن تعیین می‌شود؛ از آنجاکه حقوق چنین پایه‌ای دارد، بنابراین با تغییر واقعیت اجتماعی شکل گرفته براساس جنسیت مردانه و زنانه می‌توان شاهد نظام حقوق اجتماعی به شکلی مساوی میان زنان و مردان بود؛

در مرحله دوم، و از آنجاکه شکل‌گیری جنسیت لزوماً بر پایه جنس نیست، و با توجه به اینکه نه تنها در جوامع مختلف، متفاوت است، بلکه در هر جامعه‌ای امکان دگرگونی آن وجود دارد؛ حتی با پذیرفتن عدم تمایز فردی و عدم تمایز طبیعت بدنی زن و مرد که سیمون دوبوار مطرح کرده بود، هنوز امکان دفاع از تساوی جنسیتی ممکن بود. بنابراین؛ تفکیک جنسیت از جنس ولو قائل به تمایز جنسی افراد جامعه باشیم، هنوز می‌تواند پایه‌ای برای تساوی حقوق زن و مرد در جامعه باشد.

داوری فرانظری ساخت مفاهیم

اکنون در این مجال بر آن هستیم تا هر دو تفکیک مفهومی چه تفکیک تاریخی («وجدان فردی و وجدان جمعی» و تفکیک «جنس و جنسیت») را به داوری بنشینیم. بدین وسیله پیش از پرداختن به ادعای ابتدای حقوق بر وجدان جمعی (که سازنده واقعیت اجتماعی است) و یا پرداختن به جنسیت (که تعیین‌کننده حقوق افراد است)، می‌توانیم پایه‌ای‌ترین مستمسک علمی و مفهومی این امر را به سنجش بگذاریم.

در اینجا، در واقع، شاهد ترکیبی از وجدان فردی مبتنی بر ارگانسیم و وجدان جمعی هستیم که جامعه به زنان و مردان داده است. باین‌وصف، زن یا مرد یک حیث فردی دارد که در این مفهوم مرد با زن متمایز است و یک حیث اجتماعی دارد که بر پایه همین عدم مشابهت توسط جامعه به زن یا مرد داده شده است. بنابراین، این شخصیت اجتماعی، ساخته خود زن یا مرد نیست؛ بلکه ساخته اجتماع است و اجتماع نیز این را براساس تمایز طبیعی میان زن و مرد به آنها اعطا کرده است. به نظر دورکیم هرچا زندگی اجتماعی به‌طور پایدار وجود دارد، ناگزیر میل دارد به شکلی معین درآمد و سازمان بیابد. حقوق نیز چیزی جز جنبه‌های ثابت و دقیق و مشخص سازمان نمی‌باشد. (دورکیم، ۱۳۵۹، ص ۷۹)

این استفاده شاهد دیگری نیز در آثار دورکیم دارد و آن تفاوت گونه‌های حقوق براساس تمایز گونه‌های همبستگی اجتماعی است. اگر سنخ همبستگی تغییر کند، گونه‌های حقوق نیز تغییر می‌کند. واقعیتی که علم حقوق از آن ناشی می‌شود عبارت است از واقعیت اجتماعی. واقعیت اجتماعی برحسب انواع همبستگی‌ها اموری را تولید می‌کند که ضامن اجرایی برای حفظ همبستگی اجتماعی باشند. طبیعتاً با تغییر نوع همبستگی اجتماعی در یک اجتماع، قوانین حقوقی آن جامعه نیز تغییر خواهد کرد. در همبستگی مکانیکی به‌نوعی از سامانه حقوق برای حفظ همبستگی نیاز است که حافظ مشابهت‌های اجتماعی باشد. مشابهت‌های اجتماعی نیز خود زمینه تولید هنجارها و اخلاق و حقوق هستند؛ اما در همبستگی ارگانیک، دغدغه‌ای برای حفظ مشابهت‌های اجتماعی نیست، بلکه اساس در همبستگی ارگانیک تمایز افراد و تقسیم کار است که این نوع از همبستگی نیز نظام حقوقی خاص خود را می‌طلبد. از آنجاکه حکم حقوقی، قاعده‌ای است از سلوک که واجد ضمانت اجراست (همان، ص ۸۴)، در اثر این تقسیمات گوناگون و دگرگونی‌های حقوقی که مبتنی بر واقعیت اجتماعی شکل گرفته بر اساس تقسیم کار است و سپس گونه‌های مختلف همبستگی از یکدیگر متفاوت می‌شوند، در دوره‌ای نظام حقوقی جزاء زاجره پررنگ‌اند و در دوره‌ای دیگر با تقسیم کار جدید و هویت اجتماعی مدرن، نظام حقوقی جابره (حقوق مدنی، تجاری، آئین

پایه جنسی و سازه جنسیتی؛ در مواجهه با تفکیک

مفهومی جنس و جنسیت ذیل نظریه اعتباریات

نظریه اعتباریات زمینه‌ساز طرح نظریه‌ای در باب کنشگری انسان است که توسط علامه طباطبایی مطرح شده است. این نظریه، نظام‌واره‌ای از عملکرد ذهن است بر اساس:

- طبیعت بدنی و امیال آن در راستای شکل‌گیری کنش انسانی در مرحله اول؛
- شکل‌گیری کنش اجتماعی در مرحله دوم؛
- شکل‌گیری جامعه انسانی در مرحله سوم؛
- تداوم آن جامعه در قالب روحيات و خُلقیات؛
- تأثیر این روحيات و خُلقیات بر افراد.

این نظریه که تداوم حکمت عملی دوره اسلامی و ظهور سیستم مفهومی عقل عملی در نیروی پندارگان (= قوه واهمه) است، توانمندی‌هایی فراوانی را برای فلسفه اسلامی در پی داشت (حسینی و موسوی، ۱۳۹۸). بر پایه این نظریه، استدلالی قرار دارد که براساس آن انسان در هنگام کنش براساس مبدأ طبیعت بدنی خود مفاهیم و واقعیت‌هایی را می‌سازد. هر فرد انسانی، هر که و هر وقت و هرکجا باشد، اعم از شاه و گدا، اعم از مرد و زن، اعم از قاتل و دیوانه، اعم از بیابانی و شهری، اعم از دانشمند و نادان، یک واحد طبیعی است که در دایره هستی خود یک سلسله خواص و آثار طبیعی را از قبیل تغذیه و تمیبه و تولیدمثل به‌حسب طبیعت و تکوین «جبراً» انجام می‌دهد و چندی بدینسان زندگی خود را ادامه داده و سپس از میان‌رفته و آثار وی نیز از میان می‌روند. این بخش اول زندگی هر انسانی است.

اما در بخش دوم وقتی که صحنه دراز زندگی خود را تماشا می‌کنیم و از طریق دیگر و جنبه دیگر زندگی خود را بررسی می‌کنیم می‌بینیم دمی که کودکی خردسال هستیم در برابر دیدگان پر از احساسات نغز و تازه ما همان مهر و عطوفت مادر بوده و فکری به‌جز نازیدن و یازیدن به کنار مادر و خوردن شیر و خوابیدن و التذاذ از راه چشم و گوش و دهان مثلاً نداریم. و پس از چندی به روی همین مشاغل موجود خود دستگاه بازی کردن و خیال پروریدن و انس پدید آوردن را گذاشته، روز و شب ما با همین فکر و اندیشه سپری می‌شود. و پس از چندی احساسات مهر و عشق از افق

هستی ما طلوع نموده و یک بخش مهمی از انبوه ذرات اندیشه ما را به‌سوی خود جذب کرده و همه اوقات ما با اندیشه‌های مهرورزی و تمایلات جنسی و جریانات دامنه‌دار زناشویی که به شعبه‌های گوناگون دیدن و پسندیدن و شیفته شدن و برد و باخت‌های مهر و بی‌وفایی - راز و نیاز وصل و جدایی می‌گذرد و پس از آن اگر یک مرد سیاست هستیم، رل سیاست را در دست گرفته و پیوسته مراقب سیاست جهان بوده و اندیشه‌ای جز پیروزی سیاسی نداریم. و اگر یک فرد بازرگان هستیم، همه‌روزه سرگرم اندیشه دادوستد و پرورش مکتب و تولید ثروت می‌باشیم و اگر یک فرد مالک و اگر یک دهقان و اگر یک دانشور و اگر... بوده باشیم با احساسات ویژه و اندیشه‌های مخصوص به سر برده و زندگی خود را به سرانجام می‌رسانیم (طباطبایی، ۱۳۸۷، ص ۱۱۸).

انسان طبق این بخش دوم در صحنه زندگی بازیگری می‌کند و نقش‌های مختلفی را در طول دوران‌های نوزادی، طفولیت، خردسالی، نوجوانی و جوانی تا کهنسالی می‌پذیرد و براساس آن، اندیشه‌ها و سازمان وجودی خود را شکل می‌دهد. این اندیشه‌های پنداری آنچنان بر زندگی انسان سلطه دارد که عمدتاً انسان‌ها از فعالیت بخش طبیعی بدن خود مغفول مانده و توجه چندانی به عملکرد بخش طبیعی وجود خود ندارند. باوجود این موضوع اما این غفلت، مانع از این نمی‌شود که زندگی هر انسانی از دو بخش عمده شکل گرفته باشد:

بخش اول: پایه جنسی

برای سهولت ارجاع از این به بعد نام بخش اول را «پایه جنسی» می‌نامیم. بخش پایه، طبیعت بدنی، جنبه زیست‌شناختی و کارکردهای آن است. نمونه‌های این بخش از زندگی انسانی اموری هستند مانند شکل و ظاهر بدن، نیروهای جسمانی او مانند تغذیه، رشد و تولیدمثل به همراه کارکردها و آثاری که هر یک از این نیروها در بدن دارند؛ مانند گونه‌های مختلفی از فعالیت‌هایی که خود بدن فارغ از اراده انسان برای هضم و جذب غذا در دستگاه گوارش انجام می‌دهد یا توانمندی‌ها و امکاناتی که برای تولیدمثل در بدن هر یک از زن و مرد وجود دارد و در دوره خاصی از زندگی این امکانات فعال شده و امکان تولیدمثل را فراهم می‌کنند.

بخش دوم: سازه جنسیتی

برای سهولت، ارجاع نام بخش دوم را از این به بعد «سازه جنسیتی» می‌نامیم؛ کنش‌ها، عادات و روندهای رفتاری و اجتماعی که انسان در زندگی آنها را انتخاب می‌کند یا براساس آن تربیت می‌شود و بدان‌ها انس می‌گیرد.

هر یک از این دو بخش، کارویژه خود را در زندگی انجام می‌دهد؛ اما برای رسیدن به موضوع نوشتار باید سرانجام به این سؤال پاسخ داد که آنچه امروزه بدان جنس (sex) گفته می‌شود و در ادبیات نظریه اعتباریات بدان طبیعت بدنی زنانه یا مردانه اطلاق می‌شود چه نسبتی با جنسیت (gender) دارد. در ادبیات نظریه اعتباریات، جنسیت در زمره اعتباریات بعدالاجتماع است که رفتارهای زنانه و مردانه‌ای را در تربیت افراد می‌گنجاند و آنها را همراه با روحیات، آداب و توانمندی‌های زنانه و مردانه رشد می‌دهد. آنها را همسران و افرادی شایسته ورود به جامعه‌ای با عنوان خانواده می‌سازد و از آنها مادران و پدران آینده را می‌سازد، یا خیر بیرون از محیط خانواده ایشان را زنان و مردانی منفرد بار می‌آورد و فردگرایی دوره مدرن در اینجا نیز تجلی دیگری می‌کند.

باین توصیف، آیا می‌توان با این ادعا همراه شد که جنسیت به تعبیر طرفداران تمایز جنس و جنسیت، امری کاملاً برساخته اجتماع است؟ آیا می‌توان با تفکیک جنسیت از جنس بر آن شد که نقش‌های اجتماعی انسان‌ها می‌تواند فارغ از طبیعت زن و مرد در یک حالت تساوی جنسیتی ساخته شود؟ آیا اولاً این تمایز درست است؟ و ثانیاً آیا برساخته بودن جنسیت که در ادبیات اعتباریات در رده اعتباریات بعدالاجتماع قرار دارند، موافق این ایده است؟ زیرا به نظر می‌رسد اگر مفهوم «پایه جنسی» یعنی طبیعت بدنی و مرتبه اول زندگی انسانی در نظریه اعتباریات را در برابر مفهوم فمینیستی «جنس» بدانیم، مرتبه دوم که همان «سازه جنسیتی» باشد، همان واقعیت‌های پنداری و اعتباری هستند، که می‌تواند در مقابل مفهوم فمینیستی «جنسیت» قرار گیرد. با این تفاوت اساسی که گرچه در زبان فارسی واژگان جنس و جنسیت با یکدیگر پیوند دارند، اما در زبان انگلیسی برابرنهاده آنها (یعنی واژگان Sex و Gender) کاملاً دوگانه‌اند؛ درحالی‌که فقر نظری ادبیات مطالعات زنان در کشور و غلبه مباحث نظری تمایز جنس

و جنسیت بر اذهان پژوهشگران موجب شده است تا افزون‌بر انتقال بار معنایی برابرنهاده‌های انگلیسی به زبان فارسی، استلزامات آن نیز بر شبکه مفاهیم مرتبط و همچنین مباحث حقوقی به تدریج گسترش پیدا کند.

عبور از تمایز جنسیت و جنس با نظریه ابتنای سازه جنسیتی بر پایه جنسی

اکنون این سؤال پیش می‌آید که اولاً آیا این دو سطح وجود انسانی قابل تفکیک از هم هستند؛ به نحوی که بر یکدیگر اثری نداشته باشند و ثانیاً کدام یک بر دیگری تقدم دارد؟ در راستای پاسخ به این سؤال به تقریر استدلال علامه طباطبایی پرداخته می‌شود مبنی بر اینکه وجود پایه جنسی اصل است و سازه جنسیتی بدون پایه امکان وجود یافتن ندارد. براساس توضیح پیش گفته از شکل‌گیری پایه و سازه، جنسیت، مفهومی نیست که در مرحله آغازین بتوان آن را از جنس جدا کرد و در این مرحله، جنسیت شکل گرفته، تابعی از جنس خواهد بود.

با وجود این، یک ادعای درست وجود دارد که هرچند سازه جنسیتی (یا به تعبیر فمینیست‌ها جنسیت) بر پایه جنسی استوار است، اما اصل دیگری نیز در اعتباریات وجود دارد که براساس آن با اینکه سازه بر پایه استوار است، سازه‌های بنیادینی وجود دارند که سازه‌های دیگری می‌توانند براساس آن شکل بگیرند و آن ساخته شدن یک اعتبار مبتنی بر اعتبار دیگر است. نکته مهم این است که اعتبارات درجه بالا (که اجتماعی‌اند) گرچه مبتنی بر اعتبارات پایین و پایه شکل گرفته‌اند، اما می‌توانند بر آنها نیز اثر گذاشته و آنها را تغییر دهند. آن اصل: «اصل تغییر اعتباریات و تأثیر اعتباریات بر دیگر اعتبارات و بر خودشان است» (طباطبایی، ۱۳۸۷، ص ۱۴۲-۱۴۳).

این اصل اگر بدون در نظر گرفتن ابتنای سازه بر پایه در نظر گرفته شود، همان تفکیک سازه از پایه یا مفهوم‌سازی دوگانه جنس از جنسیت را نتیجه می‌دهد و این همان اتفاقی است که برای طرفداران تفکیک جنسیت از جنس رخ داده است. اما از آنجاکه نظریه اعتباریات نظریه‌ای بر مدار حکمت است و حکمت اسلامی دانشی است عقلی که هستی موجودات و نیز دگرگونی‌های آنها را با هم می‌بیند، گرچه ساخت و تداوم سازه‌ها

این پاسخ است در عبارت علامه دیده می‌شود و آن نتیجه این است: پاسخی که کاوش علمی بلکه معلومات بسیط ابتدایی انسان به این پرسش می‌دهد این است که سازمان طبیعت و تکوین، متبوع و سازمان اندیشه و پندار، تابع و طفیلی او می‌باشد.

ولی با این همه، سازمان فکری را به کلی بی‌رابطه به سازمان طبیعت و تکوین نمی‌توان انگاشت؛ زیرا افعال ارادی همراه فکر خاصی است که با تغییر و بطلان آن، فعل نیز متغیر و باطل می‌شود. چنان‌که روشن‌ترین آزمایش‌ها در زندگی انسان گواه این سخن می‌باشد. طبیعت با بطلان فعالیت خود باطل و نابود می‌شود، پس همان طبیعت انسانی است که این اندیشه‌ها را برای دریافت خواص و آثار به وجود آورده و از راه آنها به هدف و مقصد طبیعی و تکوینی خود می‌رسد.

از این بیان نتیجه گرفته می‌شود:

میان طبیعت انسانی (مثلاً) از یک طرف و خواص و آثار طبیعی و تکوینی وی از طرف دیگر یک سلسله ادراکات و افکار موجود و میانجی است که طبیعت، نخست آنها را ساخته و به دستیاری آنها خواص و آثار خود را در خارج بروز و ظهور می‌دهد. (طباطبایی، ۱۳۸۷، ص ۱۱۹-۱۲۰)

این افکار همان هویات اعتباری یا دراین موضوع ما سازه‌های جنسیتی هستند. این استدلال از طریق آگاهی همگانی در دسترس انسان‌ها عمل می‌کند. همان‌گونه‌که هر فیلسوفی سؤال‌های اصلی بشر را از طبیعت بشر می‌پرسد و پاسخ را نیز از آن طبیعت دست نخورده می‌گیرد.

البته روشن است طبق تفسیری که از نظریه اعتباریات داده‌ایم (موسوی، ۱۳۹۲؛ حسنی و موسوی، ۱۳۹۷ و حسنی و موسوی، ۱۳۹۸)، باید عبارات و دیدگاه‌های علامه طباطبایی را در ادامه مباحث علم‌النفسی ایشان و با پیش‌فرض تجرد نفس مدنظر قرار داد؛ مباحثی که پیش از ورود به نظریه اعتباریات باید به تفصیل ملاحظه شوند. بنابر این پیش‌فرض می‌توان به خلطی نیز پی برد که فیزیکالیست‌ها در ایجاد دوگانه در انتساب سازه‌های مفهومی اجتماعی به نفس مجرد و بدن طبیعی انسان مرتکب شده‌اند؛ جایی که طرح مسئله به نادرستی صورت گرفته است؛ زیرا چنین دوگانه‌ای وجود ندارد. سازنده این مفاهیم عقل عملی در ظرف

از طریق اجتماع را می‌پذیرد، اما بر آن است که سازه‌ها همیشه براساس پایه‌ها وجود پیدا می‌کنند. اجتماع آنها را حفظ کرده و تغییر یا تداوم می‌بخشد.

حال که روشن شد بخش زیست‌شناختی و طبیعی انسان یعنی بدن، نیروها و تجهیزات بدنی او، پایه است، برای بخش آگاهی، ذهنی، عمل‌گر و اجتماعی انسان که بخش سازه است، این سؤال بنیادین پیش می‌آید که از طریق پاسخ به آن می‌توان به سادگی به استدلالی همگانی برای داوری موردنظرمان دست یافت. این پرسش در منطقه علت ایجاد سازه جنسیتی (یا جنسیت) است نه علت بقاء و دگرگونی آن. سؤال این است: اصالت و هستی حقیقی از آن کدامیک از این دو مرحله است؟ کدامیک از آنها مستقل و متبوع، و کدامیک تابع و طفیلی دیگری خواهد بود؟ (طباطبایی، ۱۳۸۷، ص ۱۱۹).

علامه طباطبایی پس از طرح این سؤال به سراغ پاسخ عقلی در سطح عقل همگانی انسانی می‌رود؛ پاسخی که با دو سؤال دیگر همراه می‌شود. ویژگی این سؤال آن است که هر انسانی در مواجهه با آن، جواب روشن و یکسانی برای آن ارائه خواهد کرد. از آنجاکه هریک از دو بخش پایه و سازه کارکرد ویژه‌ای دارند، در واقع، پاسخ قرار دادن یک واقعه حقیقی در برابر کارکرد این دو بخش از انسان است. این واقعه حقیقی، «پدیده مرگ» است.

فردی از انسان نیست که حقیقت مرگ را نپذیرد. هر انسانی هرچقدر از نظر بخش پایه، قوی و نیرومند باشد یا از نظر بخش سازه، پیچیده و توانمند باشد، در دوره‌ای از زندگی خود با واقعیتی با نام مرگ مواجه می‌شود. حال سؤال این است که این واقعه مرگ در اثر عدم کارکرد کدامیک از دو بخش سازه جنسیتی و پایه جنسی رخ می‌دهد؟ بخش پایه یا سازه؟ آیا طبیعت و بخش پایه است که به واسطه پیشآمد مرگ از فعالیت خود باز می‌ایستد و در نتیجه طومار اندیشه و آرزوهای انسانی پیچیده می‌شود؟ یا اینکه انسان به واسطه خاتمه دادن اندیشه و پندار به سیر طبیعت خاتمه داده و در آرامگاه جاویدانی خود نشیمن می‌گزیند؟ (طباطبایی، ۱۳۸۷، ص ۱۱۹).

از آنجاکه پاسخ این سؤال برای هر اندیشه‌ای کاملاً روشن است، دیگر پاسخ را در عبارات علامه نمی‌بینیم؛ بلکه نتیجه‌ای که حاصل

۱. در متن منتشر شده به جای «یا» از واژه «آیا» استفاده شده است.

می‌آید که کدام یک برنده است مبارزات زنانه یا مبارزات مردانه؟ پاسخ روشن است.

با این وصف، این سؤال پیش می‌آید که پس حقوق بر چه اساسی باید بنا شود. پاسخ بر طبق استدلال روشن است: براساس حقوق طبیعی که توانمندی‌ها و ظرفیت‌های گوناگون زن و مرد مشخص را در نظر بگیرد؛ به نحوی که حقوق هر یک از زن و مرد طبق روال طبیعت زن و مرد تعیین می‌شود؛ اما نه تقسیم کار طبیعی که در دوره اجتماعی خاصی از زندگی انسان اروپایی یا آمریکایی یا حتی زندگی مسلمانان پدید آمده است؛ زیرا این طبیعت اجتماعی و تقسیم کار ساخته شده توسط انسان نه اعتبار اجتماعی سراسری دارد و نه اعتبار عقلی تا بتواند مبنای حقوق باشد. این حقوق در صورتی معتبر و قابل توسعه به همه انسان‌ها هستند که برگرفته از سازه‌های اجتماعی نباشند؛ سازه‌هایی که انسان‌ها در طول دوره‌های خاص تاریخی بنا بر اقتضانات و شرایط زندگی و تحت تأثیر قدرت‌های حاکم می‌کنند. اگر حقوق بر مبنای این سازه‌ها نهاده شود به چه اعتباری می‌تواند برای دوره کنونی ما یا برای آیندگان معتبر باشد؟ مبارزات گوناگونی که در قالب جنبش‌های زنانه و مردانه شکل می‌گیرد، خود گواه بر این است که ابتدای حقوق بر سازه‌های اجتماعی هیچ اعتباری برای انسان ندارد. تنها آن امری می‌تواند مبنایی سراسری برای حقوق باشد که بر مبنای عقل همگانی از جانب خالق هستی و فرستادگان پاک او باشد؛ مبنایی که بتواند مقتضیات طبیعت زندگی زنانه و مردانه را با توجه به تمام ساحت‌های وجودی انسان بیان کند.

نتیجه‌گیری

دسترسی به سنجش و مقایسه میان رویکردها و پارادایم‌های فکری نیازمند نوعی از مطالعات علمی و فکری است که تلفیقی از نوع ویژه‌ای مطالعات تاریخی به همراه دسترسی به استدلال‌های عقل همگانی است؛ استدلال‌هایی که عقل بشر فارغ از پارادایم‌ها و رویکردهای فکری بدان‌ها حکم می‌کند. در این مقاله به شناسایی ریشه‌های تاریخی و فکری تفکیک دو مفهوم جنس و جنسیت در تاریخ شکل‌گیری دانش جامعه‌شناسی نشان دادیم که اهمیت این

یکی از قوای نفس با نام پندارگان (= واهمه) است؛ اما ساختن این مفاهیم براساس نیازهای طبیعت بدن است؛ زیرا یکی از کارهای عقل عملی که در سطح مجرد نفس قرار دارد، تدبیر بدن است و این تدبیرگری عقل عملی توسط نظام مفاهیمی صورت می‌گیرد که مسیر کنش‌گری انسان را براساس شرایط طبیعیاتی او (= بدن و محیط) و همچنین، براساس اصول عقل عملی تعیین می‌کند.

از این رو، پایه بودن بدن را نباید نوعی فیزیکیالیسم تلقی کرد، که بطلان آن بر آشنایان غیرحرفه‌ای با فلسفه علامه طباطبایی نیز امری بدیهی است؛ بلکه پایه بودن بدن به معنای اهمیت تدبیر بدن و مدیریت کنش‌گری انسان توسط بدن و تعالی نفس از این طریق می‌باشد؛ زیرا بدن در طبیعت است و کنش از طریق آن رخ می‌دهد. بنابراین، لازم است عقل عملی در تدبیرات خود اقتضانات این بدن را رعایت کند.

پیامد حقوقی ابتدای سازه جنسیتی بر پایه جنسی

نتیجه حاصل شده از این استدلال‌ها و این جستجوهای تاریخی و سرانجام استدلال مطرح شده براساس دیدگاه علامه مبنی بر لزوم ابتدای سازه بر پایه جنسی خود را در بخش‌های مختلف جامعه، علم و فرهنگ نشان می‌دهد. از جمله مهم‌ترین این بخش‌ها تأثیر آن بر حقوق است. اینکه آیا در جامعه می‌توان حقوق یکسان برای زنان و مردان در نظر گرفت یا برحسب ظرفیت‌های طبیعی و بدنی، هر یک حقوق ویژه به خود را دارند. روشن است که براساس این استدلال همگانی امکان حقوق و تکالیف یکسان برای زن و مرد وجود ندارد. با وجود این، این استدلال موجب نمی‌شود که ما به تقسیم کار طبیعی مرسوم در پارادایم‌های پوزیتیویستی و کارکردی و دیگر پارادایم‌های طرفدار این ادعا بازگردیم؛ زیرا این تقسیم کار براساس واقعیت ظالمانه‌ای بوده است که تاریخ زندگی طبیعی بشر در زندگی پیش از مدرن و زندگی پس از مدرن آن را ایجاد کرده است. قوانین ظالمانه‌ای که پارادایم‌های مرسوم علمی بر دوش زنان و حتی در دوره‌ای بر دوش مردان می‌گذاشتند. در اینجاست که جنبش‌های مردانه نیز در برابر جنبش‌های زنانه شکل می‌گیرد (Faludi, 1992). در این موقعیت تنها مبارزه است که حق را تعیین می‌کند و اکنون این سؤال پیش

مکانی؛ نه دوره‌های پیشرفت بشر، نه دوره‌های گذشته و نه دوره‌های آینده؛ پایه حقوقی معتبر است که متأثر از سازه‌های اجتماعی و قدرت‌های بشری نباشد؛ حقوقی که برگرفته از طبیعت دوره مدرن یا دیدگاه خاص فلسفی یا تاریخی نباشد. و این منبع تنها یک منبع الهی است که با عقل همگانی قابل شناخت است. ابتنای سازه جنسیتی بر پایه جنسی پیامدهای فرهنگی، اجتماعی و علمی فراوانی دارد که لازم است در کارهای بعدی به آنها نیز اشاره شود. با این وصف، نگاهی به وضعیت اجتماعی و فرهنگی دوره اخیر مدرنیته می‌تواند جوهی از این پیامدها را برای ما آشکار کند.

تفکیک از جهت ارتباطی است که با تقسیم کار و سپس حقوق پیدا می‌کند. در دوره قبل از تفکیک مفهومی، حقوق براساس تقسیم کار طبیعی شکل گرفته در جامعه مدرن تعیین می‌شد و در دوره پس از تفکیک، حقوق براساس عدم دخالت جنسیت. طبق دستگاه مفهومی حکمت عملی در دوره کنونی نشان دادیم که واقعیت‌های انسانی و اجتماعی با عنوان «سازه» مبتنی بر بخش اصلی و «پایه» در انسان و متناسب با آن شکل می‌گیرند؛ به نحوی که سازه جنسیتی را نمی‌توان فارغ از پایه جنسی دانست. از پیامدهای ابتنای بخش سازه بر پایه این است که حقوق اجتماعی و افراد جامعه لازم است بر یک پایه حقوقی باشد که بر طبیعت بشر نهاده شده باشد؛ نه طبیعت دوره خاص زمانی یا

منابع

14. Horney, K. (1973). *Feminine Psychology*. New York & London: W W Norton & Co.
15. Horney, K. (1999). *Self-Analysis*. London: Routledge.
16. Jordan, A. (2019). *The New Politics of Fatherhood: Men's Movements and Masculinities*. UK: Macmillan.
17. OAKLEY, A. (1972). *Sex, Gender and Society*. England: Maurice Temple Smith Ltd, Routledge.
18. ROSE, S. O. (2010). *What is Gender History?* UK: polity.
19. Wollstonecraft, M. (1796). *Vindication of the right of the woman*. London: Prinston for J. Johnson.
۱. جیمز، س. (۱۳۸۲). *فمنیسم و دانش‌های فمینیستی*. قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
۲. حسنی، سیدحمیدرضا، و موسوی، هادی (۱۳۹۷). *انسان کنش‌شناسی اعتباری، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه*.
۳. حسنی، سیدحمیدرضا، و موسوی، هادی (۱۳۹۸). *جایگاه‌شناسی حکمت علمی*. تهران: سمت.
۴. دورکیم، امیل (۱۳۵۹). *تقسیم کار اجتماعی*. ترجمه حسن حبیبی. تهران: انتشارات قلم.
۵. طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۸۷). *اصول فلسفه رئالیسم*. تهران: سمت.
۶. موسوی، هادی (۱۳۹۲). *ظرفیت‌شناسی نظریه انسان‌شناختی علامه طباطبایی برای علوم انسانی*. رساله دکتری، قم: دانشگاه قم.
۷. هاردینگ، س. (۱۳۸۲). *جنسیت و علم در فمینیسم و دانش‌های فمینیستی*. قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
۸. ویدال، ک.، کوست، ل.، چامبرلند، ل. و مایه، ش. (۱۴۰۰). *مغز، هورمون‌ها و جنسیت*. تهران: ثالث.
9. Chodorow, N., (1978). *The Reproduction of Mothering*. Berkeley, Los Angeles, London: UNIVERSITY OF CALIFORNIA PRESS.
10. Durkheim, Emile (1973). *Emile Durkheim on morality and society*, edited and with introduction by: Robert N. Bellah, Chicago & London, the university of Chicago press.
11. de Beauvoir, S., (1956). *The Second Sex*. London: Jonathan Cape.
12. Faludi, S. (1992). *Backlash: The Undeclared War Against American Women*. New York: Topeka Bindery.
13. Federal Prohibition of Sex_Gender Discrimination (1998). *Civil Rights Act of 1964, USA: Business & Legal Reports, Inc.*